

AN'ANAVIY ME'MORIY MAKON VA ZAMONAVIY MAKON: ESTETIK VA FUNKSIONAL TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20200042>

Rasulov Alisher Ahmadjon O'g'li

*Kamoliddin Bexzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti, "Dizayn" kafedra
o'qituvchisi*

Anotatsiya

Ushbu maqolada an'anaviy me'moriy makon va zamonaviy urbanistik muhitning estetik hamda funksional xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida Registon majmuasi va Tashkent City hududi tanlab olinib, ularning kompozitsion yechimi, makon tashkil etish tamoyillari, inson va muhit o'rtasidagi munosabat hamda estetik ta'sir darajasi ilmiy jihatdan o'rganiladi. Maqolada tarixiy makonning simmetriya, mutanosiblik va me'moriy yaxlitlikka asoslangan an'anaviy shakllanish tamoyillari hamda zamonaviy urbanistik hududning funksional zonalashuv, texnologik infratuzilma va ko'p qavatli kompozitsion struktura asosidagi rivojlanish xususiyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, milliy me'moriy meros va global arxitektura tendensiyalari o'rtasidagi uyg'unlik masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar

an'anaviy me'moriy makon, zamonaviy urbanistik muhit, kompozitsion yechim, fazoviy tashkil etish, estetik ta'sir, funksional zonalashuv, shaharsozlik, me'moriy meros, inson va muhit munosabati.

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ эстетических и функциональных особенностей традиционного архитектурного пространства и современного урбанистического окружения. В качестве объектов исследования выбраны ансамбль Registon и территория Tashkent City; их композиционные решения, принципы пространственной организации, взаимодействие человека и среды, а также уровень эстетического воздействия рассматриваются с научной точки зрения. В статье анализируются традиционные принципы формирования исторического пространства, основанные на симметрии, пропорциональности и архитектурной целостности, а также особенности развития современного урбанистического пространства, опирающегося на функциональное зонирование, технологическую инфраструктуру и многоуровневую

композиционную структуру. Кроме того, освещаются вопросы гармонизации национального архитектурного наследия и глобальных архитектурных тенденций.

Ключевые слова

традиционное архитектурное пространство, современная урбанистическая среда, композиционное решение, пространственная организация, эстетическое воздействие, функциональное зонирование, градостроительство, архитектурное наследие, взаимодействие человека и среды.

Abstract

This article provides a comparative analysis of the aesthetic and functional characteristics of traditional architectural space and modern urban environments. The ensemble of Registon and the area of Tashkent City are selected as case studies; their compositional solutions, principles of spatial organization, human-environment interaction, and level of aesthetic impact are examined from a scientific perspective. The paper analyzes the traditional principles of historical space formation based on symmetry, proportion, and architectural integrity, as well as the development features of modern urban space characterized by functional zoning, technological infrastructure, and multi-level compositional structure. Furthermore, issues related to the harmonization of national architectural heritage with global architectural trends are discussed.

Keywords

traditional architectural space, modern urban environment, compositional solution, spatial organization, aesthetic impact, functional zoning, urban planning, architectural heritage, human-environment interaction.

Zamonaviy urbanizatsiya jarayonlari tarixiy me'moriy makonlar bilan yangi shahar muhitlari o'rtasidagi o'zaro munosabatni chuqur ilmiy tahlil etishni talab etmoqda. An'anaviy me'moriy makon sifatida Registon majmuasi Sharq me'morchiligining kompozitsion mukammalligi, fazoviy uyg'unligi va inson miqyosiga mosligi bilan ajralib turadi. Zamonaviy urbanistik makon namunasi bo'lgan Tashkent City esa global arxitektura tendensiyalari, funksional zonalashuv va yuqori texnologik infratuzilma asosida shakllangan yangi shahar modelini ifodalaydi.

Mazkur tadqiqot kompozitsion yechim, makon tashkil etish, inson va muhit munosabati hamda estetik ta'sir mezonlari asosida ushbu ikki tur makonning qiyosiy tahliliga qaratiladi. O'zbekiston Respublikasida tarixiy merosni asrash va zamonaviy shaharsozlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Jumladan, "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida" gi Qonun² hamda "Shaharsozlik faoliyati sohasida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish hamda 2023 – 2027-yillarda aholi punktlarining shaharsozlik hujjatlarini ishlab chiqish dasturlarini tasdiqlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori³ ushbu jarayonning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Shu bois an'anaviy va zamonaviy makonlar o'rtasidagi estetik va funksional uyg'unlik masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot doirasida **Registon majmuasi** va **Tashkent City** hududi qiyosiy tahlil uchun asosiy obyektlar sifatida tanlab olindi. Registon ansambli **XV-XVII** asrlarda shakllangan bo'lib, **uch madrasa – Ulug'bek, Sherdor va Tillakori** – orqali yopiq, ammo vizual jihatdan yaxlit kompozitsion maydonni hosil qiladi. Maydonning uch tomondan chegaralanganligi, markazga yo'naltirilgan simmetrik kompozitsiya, peshtoq va gumbazlarning o'zaro mutanosibligi inson miqyosiga mos fazoviy muhitni yaratadi. Bu yerda makon diniy-ma'rifiy markaz sifatida shakllanib, inson harakati frontal va markazlashgan yo'nalishda tashkil etilgan. Estetik ta'sir esa rangtasvirli koshin bezaklari, geometrik va epigrafik ornamentlar orqali kuchaytiriladi.

Tashkent City esa **XXI** asr urbanistik loyihasi sifatida ochiq rejalashtirish, funksional zonalashuv va ko'p qavatli hajmiy-kompozitsion yechimlarga asoslanadi. Hududda biznes markazlar, turar joy majmualari, mehmonxonalar va jamoat maydonlari integratsiyalashgan holda joylashtirilgan. Vertikal dominantalar va keng ochiq maydonlar dinamik shahar siluetini shakllantiradi. Inson va muhit o'rtasidagi munosabat piyodalar hududlari, landshaft dizayni va zamonaviy infratuzilma orqali ta'minlanadi. Estetik ta'sir asosan shisha-fasadli binolar, yoritish tizimlari va zamonaviy konstruktiv materiallar vositasida yuzaga chiqadi.

Shunday qilib, Registon makoni tarixiy-an'anaviy kompozitsion yaxlitlik va ramziy-estetik ifodaga tayansa, **Tashkent City** funksional samaradorlik va texnologik zamonaviylikni ustuvor qo'yadi. Bu esa ikki tur makonning inson idroki va shahar muhitidagi o'rnini turlicha shakllantiradi.

Tarixiy me'moriy makon shakllanishida simmetriya, mutanosiblik va me'moriy yaxlitlik asosiy kompozitsion tamoyillar sifatida namoyon bo'ladi. Buni **Registon majmuasi** misolida yaqqol kuzatish mumkin. Ansambl uch madrasa –

² <https://lex.uz/acts/-25461?utm>

³ <https://www.lex.uz/docs/-6600549#-6605172>

Ulug'bek, Sherdor va Tillakori – orqali shakllangan bo'lib, ularning peshtoq balandligi, gumbaz o'lchamlari va fasad nisbatlari o'zaro muvozanatli kompozitsiyani hosil qiladi. Simmetriya bu yerda nafaqat geometrik tartib, balki g'oyaviy uyg'unlikni ham ifodalaydi: markaziy maydon umumiy kompozitsion o'q vazifasini bajaradi. Mutanosiblik esa binolarning vertikal va gorizontal nisbatlarida, hajm va bo'shliq o'rtasidagi muvozanatda ko'zga tashlanadi. Me'moriy yaxlitlik koshin bezaklari, rang uyg'unligi va dekorativ elementlarning bir xil badiiy uslubda ishlanishi orqali ta'minlanadi. Natijada tarixiy makon inson miqyosiga mos, ruhiy barqarorlik va estetik uyg'unlikni ta'minlovchi fazoviy muhitni shakllantiradi. Bu yerda makon diniy-ma'rifiy va ijtimoiy markaz sifatida faoliyat yuritgan bo'lib, uning tuzilishi jamiyatning qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi.⁴

Zamonaviy urbanistik hududlarda esa shakllanish tamoyillari sezilarli darajada o'zgargan. Tashkent City misolida funksional zonalashuv asosiy rejalashtirish mezon sifatida namoyon bo'ladi. Hudud biznes markazlar, turar joy majmualari, savdo va ko'ngilochar maskanlar hamda jamoat hududlariga ajratilgan bo'lib, har bir zona o'z funksional vazifasiga ko'ra tashkil etilgan. Bu yondashuv shahar makonidan samarali foydalanish va iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi. **Texnologik infratuzilma** – zamonaviy muhandislik tarmoqlari, transport-logistika tizimi, yerosti avtoturargohlar va raqamli boshqaruv tizimlari – hududning barqaror ishlashini ta'minlaydi.

Ko'p qavatli kompozitsion struktura esa zamonaviy siluet va vertikal dominantalarni shakllantiradi. Shisha va metall konstruksiyalar asosidagi fasadlar yengil vizual effekt hosil qilib, ochiq jamoat maydonlari bilan uyg'unlashadi. Tarixiy makonda markazlashgan va yopiq kompozitsiya ustuvor bo'lsa, zamonaviy urbanistik hududda ochiqlik, dinamiklik va ko'p funksiyalilik asosiy xususiyat hisoblanadi. Shunday qilib, tarixiy makon ramziy-estetik yaxlitlikka tayansa, zamonaviy urbanistik makon funksional samaradorlik va texnologik integratsiyani ustuvor qo'yadi; bu esa ularning fazoviy tashkil etilishida va inson idrokida tub farqlarni yuzaga keltiradi.

Milliy me'moriy meros va global arxitektura tendensiyalari o'rtasidagi uyg'unlik masalasi bugungi shaharsozlik jarayonlarida dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biridir. Tarixiy muhit, xususan **Registon** kabi ansambllar, o'zida asrlar davomida shakllangan me'moriy an'ana, bezak san'ati, fazoviy kompozitsiya va ramziy ma'nolarni mujassam etadi. Bu meros milliy o'zlikni, madaniy

⁴https://www.researchgate.net/publication/306020572_Aesthetics_of_urban_space_through_collaborative_urban_planning_integrating_environmental_aesthetics_with_communicative_theory_of_planning

identifikatsiyani va estetik qadriyatlarni ifodalaydi⁵. Shu bois zamonaviy qurilish jarayonlarida tarixiy muhitning **vizual yaxlitligi, siluet muvozanati va masshtab tamoyillarini saqlash** muhim hisoblanadi.

Global arxitektura tendensiyalari esa ochiq rejalashtirish, innovatsion materiallar, energiya samaradorligi, raqamli texnologiyalar va ko'p funksiyali makon yaratishga yo'naltirilgan. Masalan, **Tashkent City** hududida zamonaviy *shisha-fasadli binolar, vertikal dominantalar* va keng jamoat maydonlari global urbanistik tajribaning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Biroq bunday loyihalarda milliy an'analarni butunlay inkor etish emas, balki ularni zamonaviy talqinda integratsiya qilish muhimdir.

Uyg'unlikka erishishning asosiy yo'llari – tarixiy kontekstni hisobga olgan holda yangi qurilishlarni loyihalash, mahalliy bezak elementlarini zamonaviy shaklda qo'llash, milliy rang va materiallardan foydalanish hamda shahar siluetida muvozanatni saqlashdir. Natijada global va milliy omillar o'rtasida muvozanat hosil bo'lib, zamonaviy shahar muhiti o'ziga xoslikni yo'qotmagan holda rivojlanadi. Bu jarayon me'morchilikda **innovatsiya va an'ana** o'rtasidagi barqaror dialogni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, an'anaviy va zamonaviy makonlarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, me'moriy muhit faqatgina fizik tuzilma emas, balki jamiyatning tarixiy xotirasi, ijtimoiy ehtiyojlari va kelajak taraqqiyot strategiyasini ifodalovchi murakkab tizimdir. Tarixiy makonlar asrlar davomida shakllangan tajriba va qadriyatlarga tayangan holda barqaror estetik me'yorlarni yaratgan bo'lsa, zamonaviy urbanistik hududlar tezkor iqtisodiy rivojlanish, texnologik yangilanish va global integratsiya talablariga javob beradi.

Qiyosiy tahlil natijasida aniqlanishicha, ikki tur makon o'rtasidagi farq faqat tashqi ko'rinishda emas, balki ularning shakllanish mexanizmlarida ham namoyon bo'ladi. Tarixiy muhit evolyutsion jarayon mahsuli bo'lsa, zamonaviy hududlar ko'pincha kompleks loyiha asosida qisqa muddatda barpo etiladi. Shu sababli ularning fazoviy mantiqi, funksional ustuvorliklari va ijtimoiy ta'sir ko'lami turlicha shakllanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy shaharsozlik amaliyoti tarixiy tajribadan samarali foydalanishi mumkin. An'anaviy makonlarda shakllangan inson miqyosi, jamoaviylik ruhi va vizual uyg'unlik tamoyillari bugungi urbanistik loyihalarda ham qo'llanilishi barqaror va qulay shahar muhitini yaratishga xizmat qiladi. Kelgusida shaharlarni rivojlantirish jarayonida madaniy merosni asrash va innovatsion yondashuvlarni uyg'unlashtirish muhim strategik vazifa bo'lib qoladi.

⁵ <https://journalss.org/index.php/obr/article/view/4218?utm>

Aynan shu integratsiya orqali milliy o'zlikni saqlagan, zamonaviy talablarga javob beruvchi va estetik jihatdan mukammal urbanistik makon shakllanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi 2001-yil 30-avgustdagi 269-II-son Qonuni;
2. Mirziyoyev Sh.M. "Shaharsozlik faoliyati sohasida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish hamda 2023 – 2027-yillarda aholi punktlarining shaharsozlik hujjatlarini ishlab chiqish dasturlarini tasdiqlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 11.09.2023 yildagi PQ-299-son Qarori
3. H. Munasinghe. "Aesthetics of urban space through collaborative urban planning: integrating environmental aesthetics with communicative theory of planning"
4. Archives for Technical Sciences jurnali
5. Ai.lex.uz sayti